

РАЗМИШЉАЊА О НАШЕМ ОСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ 1941—1945 ГОДИНЕ

Једно од централних питања које се појавило пред руководством НОП-а, 1941 године, било је које форме применити у борби са немачко-фашистичким окупаторима, како организовати оружане јединице и какву тактику применити у случају да се усвоји форма оружане борбе. Наиме, или је као основну форму борбе против окупатора требало усвојити пасиван отпор — саботаже, штрајкове и демонстрације, са тежиштем у градовима, или — оружану борбу, тј. устанак у виду партизанског рата.

До Другог светског рата знало се да се првом формом борбе могу постићи извесне олакшице економског карактера за раднике у фабрикама, и то у мирно доба, а о другој форми — партизанском ратовању — углавном је било познато: да су Шпанци 1809 године после капитулације своје војске применили партизански начин ратовања као основну форму борбе против Наполеонових окупаторских трупа, али и да регуларна шпанска војска није била уништена 1808 године („иако свуда тучена, шпанска регуларна војска се свуда ипак појављивала“) и да је од почетка изванредан део шпанске територије остао неокупиран. Поред тога, у току рата није створена регуларна војска, него је, напротив, упоредо са бројним ојачањем герилских одреда опала њена војничка моћ. „У трећем раздобљу гериле су подражавале регуларну армију; њихови су одреди ојачали на 3—6 хиљада људи... Та промена организације герилаца ишла је потпуно на руку Французима. Услед своје многобројности, герилама је било онемогућено да се сакривају као пре и да опет изненада ишчезавају, избегавајући сукобе; гериле су онда биле често нападане неочекивано, разбијане, распршене и за дуго време су губиле способност да наносе штету Французима“ (К. Маркс и Ф. Енгелс, *Революционарна Шпанија*, чланак објављен у „New York Daily Tribune“, 30 октобра 1854). Све то значи да ту није било прогресивног развоја војске и устанка, да није било јединственог руководства са јасном политичком линијом.

Кутузов је 1812 користио партизански рат као помоћну форму борбе у рату против Наполеонове армије, сматрајући сукобе регуларних армија основном формом оружане борбе; после завршетка регуларног Бурског рата, 1899—1902, рат је још две године продужен на партизански начин, али без коначног успеха; партизанска дејства

примењивана су и на Филипинима (1898—1901 г.) и за време експедиције Американаца у Мексико, па и на Средњем Истоку за време Првог светског рата у борби за петролејске изворе.

У вековној борби наших народа против османлиских завојевача, у буни Матије Гупца, устанку Срба 1804, Топличком устанку 1917 године, итд. било је доста елемената партизанске тактике. У раздобљу од 1917—1921, за време грађанског рата, бошљевици су применили комбинована дејства регуларне армије и партизанских одреда који су били створени захваљујући претходном освајању власти. Кинески комунисти су између два последња светска рата створили своју армију из партизанских одреда који су настали непосредно после распада војске Велике кинеске револуције (1924—27 г.), а касније су комбиновали дејства регуларне војске и партизанских одреда у рату против јапанских завојевача.

Међутим, ситуације у којима су примењивана ранија партизанска дејства битно се разликују од стања у коме се нашла Југославија улето 1941 године. Док су Шпанци 1809 имали део ослобођене територије и делове бивше регуларне армије, тога у Југославији није било (јер је њена војна организација била до темеља уништена, а земља поседнута окупаторским снагама), нити се могла надати да ће се скоро моћи ослонити на било коју савезничку армију. Исто тако су Кутузов 1812 и бошљевици 1917 имали регуларну армију, те су партизанска дејства у то време била помоћна форма борбе у наслону на велику армију. Кинези су у почетку примењивали партизанска дејства у грађанском рату, у земљи која није била окупирана, а касније на делу окупиране територије, али са ослонцем на регуларну армију, стационирану на прилично стабилној позадини. Они су се ослањали на искуство стицано столећима у сељачким ратовима, као и на једну специфичност коју поседује веома мали број земаља — на огромно пространство Кине и велики број становника. Поред тога, у односу на Кину, која је као азиска земља била у полуколонијалном положају, Југославија је релативно мала, европска земља.

Као што се види, оно што се знало о партизанском рату говорило је доста против одлуке за такав рат у Југославији 1941 године. Многи примери неуспеха у партизанском рату, с једне, и релативно мало пространство Југославије, с друге стране, говорили су о озбиљним тешкоћама које ће се појавити у томе рату. Но, и поред тога, руководство НОП-а, ЦККПЈ, проценивши све објективне и субјективне факторе, одлучило је да се оружана борба усвоји као основна форма борбе против окупатора, а „партизански рат“ као основни вид ратних борбених дејстава. О закључцима оцене ситуације и о основним стратешким и тактичким концепцијама за организацију устанка народ је обавештен преко прогласа ЦККПЈ и путем усмених и писмених партиских директива. Народу је објашњено да ће се рат водити против окупатора и фашизма за ослобођење народа Југославије; да свуда треба подвлачити националноослободилачки карактер борбе и свим средствима разбијати планове окупатора срачунате на то да у земљи изазове грађански рат, заоштравањем националних,

верских и класних разлика и супротности; да треба очекивати да ће фашисти и привилеговани слојеви југословенског друштва у успешној борби народа против окупатора — као главног стуба назадног и експлоататорског друштва у светским размерама — видети опасност и за своје привилеговане позиције и понудити окупатору своје услуге у борби против устанка; да треба учинити све да до тога не дође или да дође што касније и у што мањем обиму — али ако НОП-у буде наметнута таква борба, онда је примити и обрачунавати се са снагама свих сарадника окупатора исто онако као и са окупатором. Рат ће, на тај начин, поред националноослободилачког карактера, добити и карактер буржоаско-демократске и социјалистичке револуције. У њему ће се у оквиру борбе против иностраних завојевача на фронту борбе против фашизма извршити и коначан обрачун прогресивних снага са носиоцима националног, капиталистичког и остатака феудалног угњетавања. Поред тога, народу треба одмах објавити да се борба не почиње само за истеривање окупатора, него и за будућу државу националне равноправности и праведније социјалне структуре од монархистичке Југославије, да ту борбу треба поставити на најширу основу, окупљајући све демократске и родољубиве елементе у јединствени народноослободилачки покрет — НОП, на добровољној основи. Даље је истакнуто да треба имати у виду да у нашој земљи, и поред тога што је потпуно разбијена и уништена монархистичка војна организација, постоје снаге способне и спремне за борбена дејства; да су то: широки слојеви народа који воле слободу и независност своје земље, који су задојени здравим национализмом и који мрзе окупатора; да су то, уствари, прогресивне снаге које су биле незадовољне социјалним и националним угњетавањем и експлоатацијом домаћих и страних профитера, и да је језгро тих снага радничка класа са својим организацијама на челу са КПЈ, искусном и прекаљеном борбеном организацијом која је већ била оформила своје тајне оружане одреде. Поред тога, указивано је на то да ће се за борбу против окупатора моћи искористити све снаге које су из било којих разлога спремне да подрже ратне напоре антихитлеровске коалиције, као и то да свуда треба истицати прогресивне циљеве антихитлеровске коалиције и братство и јединство народа Југославије насупрот фашистичком мрачњаштву, угњетавању и потстицању братоубилачке борбе у Југославији; да треба учвршћивати везе и пријатељство са Савезницима, уз истовремену ликвидацију свих империјалистичких позиција у Југославији, пуно ослобођење народа и стварање нове народне државе, не реметећи јединство слободољубивих народа у борби против фашизма, и да треба стварати народну армију као главно оруђе народног устанка. У почетку је било неопходно организовати партизанске одреде, најразличитије јачине и наоружања, на територијалном принципу — један одред на један срез — и виша војна руководства — националне и покрајинске штабове — која ће бити потчињена Врховном штабу као највишем војном руководству. Ти одреди названи су „народно-ослободилачки“, иако су се комунисти борили у њиховим првим редовима, зато што они треба

да буду борбене формације народа Југославије за борбу против окупатора.

У оквиру основних поставки тактике оружаних снага указивано је на следеће:

— рат отпочети: рушењем и уништавањем свих објеката који служе фашистичким освајачима (железнице, пруге, мостови, фабрике, радионице, складишта муниције и оружја, транспортна средства, итд.); спречавањем окупаторских власти да од народа убирају порез и одузимају жито и стоку; оружаним нападима на фашистичке одреде (нарочито на официре, гестаповце, црнокошуљаше), и одбраном грађана од фашистичког терора;

— не упуштати се у фронталне, упорне борбе, него брзим маневром прикупити довољне снаге за удар на неки објекат, а затим их растурити да би се лакше снабдевале и избегле удар противника;

— стално потстицати отпор народа, проширујући га у свеопшту борбу против окупатора, а према развоју борбе и омасовљењу партизанских одреда стварати крупне оперативне војне јединице (способне за веће маневре) и постепено изграђивати нову регуларну народну армију;

— избегавати локални карактер борбе, обезбеђивати све чвршће централно руководство и претварати устанак у рат који народ води за своју слободу;

— ослобађати и веће територије сразмерно могућностима наших снага у разним крајевима земље;

— у стратеским размерама малим бројем ратовати и против великог, а у тактици великим бројем тући мали број. У том циљу целу територију Југославије претворити у војни логор, развући непријатељске снаге, а онда брзим маневрима стварати повољне односе снага на разним местима земље. При томе стално нападати, држећи се начела надмоћности снага на месту напада, а бранити се такође нападом;

— главни удар усмеравати на живу силу окупатора, подразумевајући и квислиншке формације, а стварање и одбрану слободне територије постављати као циљ у толикој мери уколико је она неопходна за живот војних јединица;

— тежиште борбе у почетку имати у селима, у којима је слабија власт окупатора (јер у њима нормално нема његове посаде) и лакше снабдевање (с обзиром на приврженост сељака НОП-у). Тамо извлачити раднике из градова и од њих стварати јединице које неће имати локалистичких тенденција, а градове освајати онда кад се у једној области располаже довољно јаким снагама и кад се на већој територији постигне надмоћност над непријатељем;

— упоредо са развојем војних јединица на ослобођеној територији, успостављати нову власт (на челу са НОО) верну народној борби и спремну да својим радом утиче на даљи развитак војске и проширење оружане борбе, и у исто време уништавати оне органе старе власти који се буду ставили у службу окупатора и за његов рачун

убирали контрибуције од народа (жандармериске станице, општинске управе и архиве, катастарске планове, итд.);

— стварати више органе власти као елементе будуће нове државе, тако да се најкасније у моменту ослобођења земље располаже изграђеним системом власти и свим органима државе — пре свега војском;

— изградњу власти и армије у току рата остваривати постепено, у складу са развојем спољне и унутарње војно-политичке ситуације и утицајем објективних фактора, водећи рачуна да се не истрчава са појединим мерама, а да се и не задоцњава;

— оружје, храну, одећу и обућу отимати од окупатора, а од народа се снабдевати оним чим он располаже само на бази добровољног давања, итд.

На основу ових концепција централног руководства НОП-а, које су достављене месним партиским организацијама у виду конкретних директива за рад, започео је рат народа Југославије против немачко-фашистичког окупатора, рат који су народи Југославије почели скоро са апсолутним минимумом ратне технике и војне организације, без државе и слободне територије, под условом распарчаности земље и густе мреже окупаторских гарнизона. Он је вођен не само против окупатора него и против свих домаћих реакционарних снага које су се као слуге окупатора организовале у оружане формације и ставиле под њихову команду. Тај двоструки карактер оружане борбе — борба против окупатора и борба против домаће реакције — чини једну од специфичности Народноослободилачког рата и стварања наше нове државе. Наш Народноослободилачки рат почео је нижим формама војне организације (партизански одреди) и борбених дејстава, које су одговарале тадашњем броју устаника, њиховом наоружању и односу снага према окупатору, са јасно одређеном тенденцијом увођења нових, виших форми организације оружаных снага и тактике, саобразно развитку политичке и војно-стратезиске ситуације у свету и у Југославији. Усмерен и руковођен на бази овакве оријентације, наш Ослободилачки рат се стално проширивао и допуњавао новим организационим формама (бригаде, дивизије, корпуси и армије) и тактичким и оперативним методима (задржавајући и оне почетне) све дотле док тај рат, који је започет разним и ограниченим средствима и методима, није постао свеопшти, перманентни рат огромне већине народа Југославије и његових крупних оружаных формација, измешаних са окупаторском војском на целокупној етничкој територији Југославије, стационираних у рејонима окруженим са свих страна окупаторским јединицама, ангажованих на испресецаним, нестабилним фронтovima и у извођењу крупних маршманевара, у условима сталне борбе против регуларних моћних оружаных снага. Према томе, под појмом „партизански рат“ не треба подразумевати само дејства малих легалних или илегалних група или одреда наоружаних људи на инсталације, установе и органе одређене власти (као што се то понегде наводи у литератури), јер је он данас

много шири и сложенији, пошто обухвата и борбена дејства на вишем нивоу.

Размере нашег рата стално су се повећавале, и то по количини оружаних снага и интензитету, по пространству и формама организације војске и по тактици. Преломни моменат у кретању ка вишем и савршенијем облику организације и тактике јесу формирање Прве пролетерске бригаде, као прве регуларне јединице, и искуство које је стечено на тактичко-оперативном плану на бази њеног ангажовања.

Наш устанак се развијао планомерно по унапред створеним концепцијама, под непосредним руководством највиших претставника ослободилачког покрета. Ова планомерност огледа се, између осталог, и у бројном стању Народноослободилачке војске, ослобођеним територијама у појединим годинама и у броју дивизија које је окупатор морао да држи у Југославији као противтежу ослободилачкој армији која је стално расла бројно и квалитативно.¹⁾

У анализи карактера успеха и резултата ослободилачке борбе народа Југославије има тенденција потцењивања и приписивања њених успеха брдовитом земљишту и многонационалном саставу становника, примитивизму и неким другим објективним чиниоцима. Ово се нарочито испољило за време наше борбе са Информбиром. Не упуштајући се овде у полемику са таквим схватањима и не тражећи узроке таквих тумачења, нужно је нагласити да су неколико општепознате чињенице: пре свега, борбене традиције народа Југославије, љубав према слободи, мржња према окупатору као узурпатору те слободе, свест о узвишеним националним и социјалним циљевима борбе, масовно заступљена храброст и неустрашивост, — биле основна покретачка снага у борби која се водила у равној Славонији, као и у брдима Босне, Црне Горе и у другим крајевима земље.

Субјективни фактори, — организације КПЈ, јединствен ослободилачки покрет и његово руководство, у коме су комунисти имали пресудну реч, које је знало да искористи све објективне факторе, да процени тежње народа и његове могућности, да изабере одговарајуће форме борбе, да борбу започне у повољном моменту и да њоме правилно руководи — одиграли су прворазредну улогу у ослободилачком рату народа Југославије. Јер, без великих оперативно-стратешких марш-маневара из Србије у Ист. Босну, затим у Црну Гору, па у Зап. Босну и одатле у Црну Гору, Ист. Босну, Далмацију и опет у Србију, који су обезбеђивали стално офанзивно кретање народноослободилачке војске (које је окупатор реметио само својим повременим офанзивним захватима), не би се могао ни водити рат, још мање победити. А за ове подухвате требало је стално ценити војнополитичку ситуацију на ратишту и доносити одлуке о правцу по-

¹⁾ Наше снаге имале су: 1941 — 80.000; 1942 — 150.000; 1943 — 300.000; 1944 — 500.000; 1945 — 800.000 бораца, а окупатор и квислинзи: 1941 — 400.000; 1942 — 800.000; 1943 — 612.000; 1944 — 480.000. Ослобођена територија, укупно узето, стално се повећавала.

крета и времену кад покрет треба да почне и колико да траје. Очевидно је да је то могло бити дириговано из једног центра који је знао шта хоће. Исто тако, важне одлуке о сазивању народних претставника у Бихаћу, крајем 1942 године, и формирање АВНОЈ-а, затим сазивање II заседања АВНОЈ-а 1943, његово проширење претставница монархистичке владе, итд., изискивали су правилну процену међународне и унутрашње војно-политичке ситуације. Све је то тако умешно и успешно вршило врховно руководство НОП-а да су његове одлуке увек биле у складу са том ситуацијом и деловале у смеру даљег јачања самог покрета и његових оружаних снага. Посебно место у ослободилачком рату заузима личност друга Тита, не само као врховног команданта и државног руководиоца, него и као секретара Комунистичке партије Југославије, који је успевао да у тако сложеним условима обједињава све снаге и напоре наших народа за остварење општерг циља. Међутим, ово не противречи научном учењу да народи стварају своју историју. Јер то исто учење истиче да су позитивне историске личности они људи који помажу народу да у датим објективним условима постави прогресивне, али реалне циљеве, и који народ воде у борби за реализовање тих циљева.

Пошто је партизанско ратовање нашло доста широку примену у Другом светском рату, било као једина форма борбе оружаних снага једног народа, било као помоћна форма борбених дејстава у наслону на оперативне и стратемиске грунације, природно је што је порасло и интересовање за њега и његову примену у евентуалном будућем рату. Из југословенског искуства може се извући доста општих закључака, као и оних који претстављају специфичности времена и простора.

Наш Ослободилачки рат, пре свега, говори о томе да се за форме организације оружаних снага и тактичке и оперативне принципе треба опредељивати на бази конкретне политичке, економске и стратемиске ситуације поједине земље и конкретног рата који се намерава водити (националноослободилачки, револуционарни, завојевачки, контрареволуционарни, итд.), и да организацију и тактику треба стално допуњавати, проширивати, проверавати на пракси и мењати у складу са елементима ситуације — местом и временом.

Наш Ослободилачки рат опире се целокупном својом појавом и својим појединостима шаблонизму, доктринарству, „универзалности“ и „вечности“ војностратемиских принципа, и говори о специфичној организованости која одговара конкретним условима, која разгара стваралаштво људи, обезбеђује висок морал и допуњавање организационих и тактичких форми и облика у смислу сталног кретања ка вишем, бољем, савршенијем и победи.

Партизанско ратовање у најширем смислу речи — почев од дејства малих партизанских одреда на усамљене групе непријатељских војника и његове војничке објекте, па до дејстава регуларних јединица на партизански начин, тј. ратних дејстава која обилују разноврсним борбеним поступцима од диверзантских и партизанских акција до специфичног типа борбених дејстава регуларних војних

јединица (стационираних у рејонима окруженим са свих страна непријатељском војском, организованих и наоружаних у складу са конкретном ситуацијом и ангажованих у офанзивним и дефанзивним борбама на испресецаним нестабилним фронтovima и у извођењу већих или мањих марш-маневара у складу са ситуацијом и задацима које командовање поставља оружаним снагама у целини и њеним појединим групацијама) — претставља погодан вид рата народа за слободу на свом земљишту против агресора. Пошто се завојевачи не могу користити тим оружјем, они, пре свега, теже да од класних, верских или националних, њима наклоњених, група створе своје формације које би такође могле применити неку врсту „партизанског ратовања“ и угрожавати и ометати борбу народа против агресора.

Будући рат водиће се на огромним просторствима и имаће дугачке линије снабдевања, тако да ће наметати развучен распоред оних који буду освојили туђе земље, а тиме ће се и истовремено прожити изванредне могућности за примену партизанског ратовања у борби против завојевача.

Партизански одреди, у непосредној позадини непријатељских трупа, играће важну улогу у спречавању придоласка ближих и дубљих оперативних резерви противника и тиме (било у садејству са тенковима, авијацијом и ваздушним десантима, било самостално), после пробоја организоване одбране противника, обезбеђивати развијање тактичког у оперативни успех.

Земља која се припреми у целини за партизанско ратовање, тј. која у том смислу политички припреми народ, која припреми организацију војске и везе војске с народом, као и резерве хране и ратне опреме, за дуготрајни рат на својој територији, може се надати да ће агресору и окупатору нанети огромне губитке и створити му неподношљиво стање.

Партизански рат могуће је почети и успешно водити и без наслона на регуларну армију или армију савезника, наравно, са већим тешкоћама него у случају таквог наслона, само мора постојати јасна перспектива развитка борбе и коначан политички циљ прихватљив за цео народ или његову огромну већину.

Познато је да ће евентуални будући рат ангажовати огромне масе људи и да ће се одвијати на огромним просторствима. Мале и средње земље неће моћи у простој рачуници сабирања и одузимања бројева људи, технике и квадратних километара територије, и при ангажовању тих елемената на стабилним фронтovima, наћи решење проблема своје одбране. Тражи се више људи способних да учествују у одбрани земље и више територије за маневровање оружаних снага на њој. Теорија партизанског рата у најширем смислу речи повори о учествовању целокупног становништва једне земље у борби са завојевачима. Она, с друге стране, решава проблем простора за маневровање на тај начин што не узима у рачуницу само територију позади, мање-више, стабилног фронта оружаних снага земље изложене инвазији, него и ону територију преко које је нападач прешао, али је није могао запосести својим војницима. Пошто он то никад неће моћи

да постигне, то практично значи да ће оружане снаге нападнуте земље увек имати простора за живот и борбу унутар своје земље и да је проблем у томе да га оне вешто користе, маневришући стално и нападајући непрекидно свог противника.

Према наведеним искуствима народа Југославије, стеченим у борби за слободу у току Другог светског рата, може се закључити да је партизански рат оружје којим се слободољубиви народи могу успешно служити у борби са завојевачима. Међутим, само се по себи разуме да се искуства Ослободилачког рата у Југославији не могу учити као догме ни преносити шаблонски у друге земље, нити у будућности шаблонски користити у самој Југославији. Полазећи од тога да се завојевачима никад не треба покорити, да је у свакој ситуацији, ма како била тешка, могуће водити борбу ако се добро процени ситуација и пронађу одговарајуће форме борбе, Врховно руководство НОП-а будно је прагило развој догађаја у земљи и у свету, уочавало у њој битне елементе, правац и смер кретања и на бази тога комбиновало форме војничке, политичке и дипломатске борбе, модификовало организацију оружаних снага и њихову тактику саобразно ситуацији на ратиштима, усмеравајући развитак почетних борбених група и партизанских одреда ка регуларној, савременој армији, а месних власти (НОО) ка јединственом државном апарату.

Тешко је и ненаучно претпоставити да се југословенска ситуација из времена од 1941—45 може поновити било код нас било негде другде; то значи да се ни искуство стечено у тој ситуацији не може аутоматски примењивати. Али, ако се неки од елемената те ситуације буде појавио у будућности, рецимо, да једна земља буде делимично или цела окупирана, онда ће се за борбу против завојевача моћи много штошта применити из арсенала искустава ослободилачког рата народа Југославије у времену од 1941—45. При томе треба имати на уму да у таквом рату пресудну улогу играју морално-политички фактори и да га је немогуће водити уколико код народа не постоји врло висока свест о нужности тога рата и јака воља за добровољним ангажовањем у њему.

Међу искуствима стеченим на ужем војном подручју треба уочити вешто коришћење земљишта, као објекта за маневре, и то у далеко већим размерама него у класичном виду рата са чврстим фронтovima и стабилном позадином, због чега неки овај рат и зову „територијални“ рат. Ово искуство добија још већу важност у светлости будућег термонуклеарног рата, у коме ће се маневровати на огромним — неупоредиво већим просторствима него раније. Но, то не значи да нападнути народи без нужде треба да стављају у ратну игру целокупну своју националну територију, већ да изводе онаква борбена дејства каква буде наметала конкретна ситуација. А у решавању будуће ситуације они треба да уносе пре свега искуство: да је прошло време завојевања и колонијалног господства, да је немогуће војном силом покорити ни један народ, ни мали ни велики, ако је он вољан да се бори, и да никад не треба предавати своје оружје у руке окупатора, него продужавати борбу одговарајућим формама

све дотле док му ситуација не постане несношљива и не буде присиљен да напусти окупирану земљу, или њен окупирани део. А то време мора доћи, пре или касније. Окупатор својим ставом, током времена, изазива и мобилише све јаче снаге против себе, а кад те снаге стално расту, оне ће једном постати намоћније од њега и победиће га. Завојевач мора знати да ће отпор утолико више расти уколико он буде дубље продирао не само испред фронта, него и позади, и да се рат неће завршити нити мир успоставити чак ни онда ако би успео да прегази целу нападнуту земљу. А ако он унапред зна да то не може постићи у дотичној земљи коју је одабрао за своју жртву, он ће се озбиљно преомишљати пре него што крене у такав војни логор састављен од упорних и доследних бораца. Савремени завојевачи су увели новину у ратоводство — почетак рата без објаве, а слободољубиви народи ће водити рат без капитулантског мира све дотле док агресори не напусте њихове земље.

Да ли је то авантуризам и самоубиство? Можда би то изгледало тако у оно време кад су се ратови водили за померање граница неколико километара у једну или другу страну, док су жене, старци и деца и читава позадина мирно радили и живели. Али ако бисмо данас могли запитати милионе људи, цивила, жена и деце уништених у концентрационим логорима за време Другог светског рата: да ли би радије поново ишли у те логоре или продужили рат у позадини завојевачке војске, одговор би био сигурно у прилог другога. А пошто нема никаквог разлога да се очекује да ће будући завојевачи бити милосрднији од њихових претходника, то угрожени народи имају још мање разлога да се одрекну стечених искустава у борби са завојевачима у савременим условима.

У том духу народи Југославије и проучавају данас своје ратно искуство које може послужити и другим народима у одбрани њихове слободе и независности. Захваљујући томе оруђу, народи Југославије савладали су све дивергентне силе које су деловале у смеру дефинитивне ликвидације њихове заједничке државе. Пангерманско-нацистичке, ватиканско-фашистичке и колонијално-империјалистичке аспирације морале су устукнути пред одлуком Југословена да сами управљају својом судбином. Кад данас набројимо сва ова крупна завојевачка стремљења, иза којих су стајале моћне материјалне снаге — ангажоване у борби за њихово реализовање — онда се може наслутити какве су напоре морали уложити људи у Југославији у борби за постигнуће својих националних и социјалних циљева.

Познато је да је битка код Валмија 1792 године, у којој су слабо наоружане француске револуционарне масе поразиле професионалну контрареволуционарну војску европских дворова, усхитила Гетеа до те мере да је то означио почетком нове ере. Његово одушевљење дошло је због тога што је тиме оборено једно схватање по коме се професионалној, добро обученој војсци уопште није могла супротставити војска састављена од људи чије стално занимање није било руковање оружјем.

Пре Другог светског рата светом је лебдело питање: може ли се одупрети фашистичкој сили и да ли ту ма шта могу учинити мали народи? Дефективни дух, који су створили фашисти у многим земљама, руководећи се учењем „проширене“ стратегије или стратегије „посредног прилажења“, довео је неке земље под Хитлерову власт без отпора, а неке уз слаб отпор. Многима је изгледало нерално супротстављање немачкој ратној машини чак и регуларном војском, а вести о устанку против ње, 1941 године, и то у окупираној земљи, изгледале су невероватне. Па ипак, народи Југославије су се одлучили, супротно дотадашњим схватањима и нормама о „могућем“ и „немогућем“, не само да пруже пасиван отпор фашистичкој окупационој власти, него и да објаве рат фашистичкој војсци, и то у моменту када су у рукама имали само нешто пушака и када је окупациона војска својим посадама била прекрила целу њихову земљу, а Немачка армија, уз бесно оргијање, наступала ка Москви.

Ретко ко није сумњао у успех тога подухвата, сем учесника у тој неравноправној борби, а тај рат се ипак водио непрекидно четири године и завршио се победом оних који су имали храбрости да га голоруки објаве најмоћнијој армији света у оно време. Што је нарочито интересантно, овај рат је вођен готово искључиво оружјем које су ти голоруки људи отели од те силне армије. Битка код Валмија, којом се Гете одушевио због победе слабо обучених у руковању оружјем над обученијим од себе, означила је стварну прекретницу у ратоводству. Иако скромност не допушта упоређење ослободилачког рата народа Југославије са таквим историским достигнућима, ипак морално-етички подвиг југословенских бораца, који су голоруки почели рат и побеђивали моћне фашистичке јединице, може изазвати исто такво усхићење. Сада се на бази искуства нашег ослободилачког рата и искуства осталих народа може тврдити да је могуће водити народни, ослободилачки рат без наслона на своју или савезничку регуларну армију коју држи сталан фронт.

Народи Југославије су платили решење тога историског задатка са 1,700.000 људских жртава (од чега на војне губитке отпада 305.000 мртвих и 425.000 рањених, а близу милион на цивилно становништво). Није потребно много доказивати да би тај број био далеко мањи да је Југославија благовремено добила помоћ од Савезника у ратном материјалу и да није била усамљена у овом виду рата у Европи. Вероватно је да би европско ратиште изгледало другачије да су и други поробљени народи Европе водили сличан рат против окупатора. Но, те жртве нису условиле само победу у рату и васкрсавање заједничке државе Јужних Словена. Оне су препородиле њихову душу, условиле свест о субјективној вредности, дале снагу онима који су преживели да се после рата свестрано заложу у савлађивању културне и економске заосталости народа и извлачењу земље из полуколонијалне зависности од иностранства. И, кад су народи Југославије на том путу 1948 наишли на озбиљне препреке, они се нису збунили ни уплашили него су одлучно изразили своју самосталну вољу. С друге стране, они су свесни терета који су примили

на себе, решавајући крупне проблеме од светско-историског значаја. Зато су и напрегли крајње снаге, уверени да ће на тај начин обезбедити даљи развитак своје земље и дати одређен допринос прогресу друштва коме је највећи идеал — мир. То је за њих постала историјска нужност. А побуде за такве подухвате долазе из дубине народне душе, која због вековног спутавања тражи своју афирмацију. Таква народна психа захтевала је протеривање монархистичке власти (која је била довела народе Југославије у врло тешку ситуацију) и избор новог руководства које схвата народна стремљења и које уме да каналише народне снаге ка остваривању социјалних и националних циљева, поштујући право на слободан и миран политички, економски и културни развитак сваког народа. Зато је природно да народ који је своју слободу платио толиким патњама, напорима и људским жртвама дубоко поштује слободу других народа и да их у границама својих могућности помаже да ту слободу очувају или освоје ако још до ње нису дошли. Исто тако је разумљиво да земља којој су ратна разарања столећима уништавала људе, материјал и културне тековине искрено жели мир и да се за њега активно бори.

Противник агресивног рата, војних блокова, мешања у унутрашње свари других народа и нагурање свог облика владавине другим народима; борац за равноправност народа, за културну и економску сарадњу, за помоћ неразвијеним земљама, за мирно решавање спорова међу државама, за подршку ослободилачким покретима и за њихов потпуно независан развитак са ослоном на прогресивне снаге у свету и за сарадњу са свим државама на бази равноправности — то је међународни лик данашње социјалистичке Југославије, која је као учесник у Народноослободилачком рату израсла на тековинама народне револуције и ослободилачког рата против фашизма.